

JEZIKOVNA STILISTIKA ALI ZAKAJ BRATI OBLIKO BESEDILA

Mojca Smolej
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'38:81'42

Temeljna značilnost jezikovne stilistike je interdisciplinarnost. Ta se kaže tako znotraj same jezikoslovne stroke, in sicer kot vertikalna in hierarhična povezanost med posameznimi jezikovnimi ravninami (fonološka, morfološka, skladenjska, semantična, širše besediloslovna itn.), kot tudi navzven na ravni povezovanja med različnimi družboslovnimi in humanističnimi strokami (antropologija, sociologija, psihologija, zgodovina, umetnostna zgodovina, arhitektura, likovna umetnost itn.).

jezikovna stilistika, interdisciplinarnost, besedilo, oblika, vsebina

Linguistic stylistics is fundamentally characterized by interdisciplinarity. On the one hand it pervades the study of language inasmuch as different levels of linguistic analysis (phonological, morphological, syntactic, semantic and textual) are linked in a vertical and hierarchical way to one another, whereas on the other hand linguistics interacts with various social sciences and humanities (anthropology, sociology, psychology, history, art history, architecture, visual arts, etc.).

linguistic stylistics, interdisciplinarity, text, text form

1 Jezikovna stilistika?

Jezikoslovno področje, katerega temeljna in osnovna značilnost je interdisciplinarnost, je zagotovo jezikovna stilistika. Interdisciplinarnost se odraža tako znotraj same jezikoslovne stroke kot tudi zunaj na ravni povezovanja z različnimi družboslovnimi in drugimi vedami. Pri analizi predmetnega področja jezikovne stilistike in njenega kompleksnega povezovanja z ostalimi jezikoslovnimi področji in z drugimi družboslovnimi vedami se odstira brezmejna množica nespregledljivih podrobnosti, ki skupaj podajajo zgolj enega izmed možnih približkov razumevanja jezikovnega sloga določenega avtorja. Tako se lahko analiza jezikovnega sloga določenega govorca oz. avtorja kaže kot brezupno ali nesmiselno početje. Jezikovnega sloga zagotovo ne bomo nikoli doumeli v celoti oz. ga ne bomo nikoli »dekomponirali« do točke, v kateri je avtor ali govorec šele začel ustvarjati. To je preprosto nemogoče in na nek

način tudi nesmiselno, predvsem zaradi bistvene lastnosti vsakega govornega dejanja, tvorjenja in razumevanja kateregakoli besedila, jezika nasploh – zaradi subjektivnosti.

Teorija sporazumevalne zmožnosti (Hymes 1971: 269–93; Coseriu 1988: 57–287; Bachman 1990: 81–109) bi na tem mestu zapisala, da je vsak govorec, tvorec pri tvorjenju in prejemnik pri razumevanju edinstven, neponovljiv. Nihče drug ne more razumeti besedila, sporočila tako, kot ga razume njegov tvorec. Vsakršno tvorjenje in razumevanje je namreč pogojeno s številnimi psihofizičnimi dejavniki, socialnimi in kulturnimi okoliščinami, elokucijskim, idiomatičnim in ekspresivnim vedenjem posameznika itn., kar povzroča, da je toliko »razumevanj« besedil, njihovih stilističnih posebnosti, kolikor je prejemnikov (med katere se na nek način uvršča tudi sam tvorec). Zopet se torej zastavlja vprašanje, ali je jezikovna stilistika zaradi interdisciplinarnosti, tvorčeve svobode

in prejemnikove ali jezikoslovčeve subjektivno pogojene recepcije sploh smiselna. Odgovor ne more biti drugačen kot pritrdilen; jezikovna stilistika kljub subjektivno pogojenim zaključkom, relativnosti vsakega predvidevanja kaže na možno upodobitev predmeta v enkratni podobi, obliki, ki je rezultat posebne organizacije izraznih sredstev. Spoznavanje enkratnih ali ponovljenih organizacij izraznih sredstev pa priča o razvoju in zmožnostih samega jezika.

2 Jezikovna stilistika in interdisciplinarnost

Že v uvodu je zapisano, da je bistvena značilnost jezikovne stilistike prav interdisciplinarnost (Pogorelec 1968, 1970, 1978). Kaže se na treh ravneh: prva je znotraj same slovnice oz. jezikoslovne stroke, druga se odraža na zunaj s povezovanjem z drugimi vedami ali strokami, tretja pa je v presečišču obeh, saj zahteva upoštevanje vseh zakonitosti sporazumevalne zmožnosti.

Jezikovnostilistična analiza znotraj jezikoslovja zahteva upoštevanje tako vertikalne kot hierarhične povezanosti posameznih jezikovnih ravnin (fonološke, morfonološke, skladijske, semantične, besediloslovne itn.); šele vključitev in poznavanje vseh ravnin lahko ponudi (relativno) celovit pristop k jezikovnemu slogu določenega avtorja. Pri tem je nujno upoštevati tudi splošne slogovne navade obdobja, v katerem je ustvarjal avtor. Slogovne in tudi druge navade obdobja pa lahko odkrivamo, razumemo le s pomočjo številnih drugih ved, kot so npr. antropologija, sociologija, psihologija, zgodovina, umetnostna zgodovina, arhitektura, likovna umetnost itn. Sočasne slogovne značilnosti na drugih umetniških in splošnih življenjskih področjih ter antropološke in sociološke raziskave lahko razkrijejo ali interpretirajo marsikatero stilistično težnjo določenega avtorja oz. tvorca. Za popolnejšo in natančnejšo analizo umetnostnega (in neumetnostnega) besedila mora jezikoslovec tako povezati dopolnjujoče se stroke, ki šele skupaj odkrivajo

(relativno) celostno stilno podobo določenega besedila.

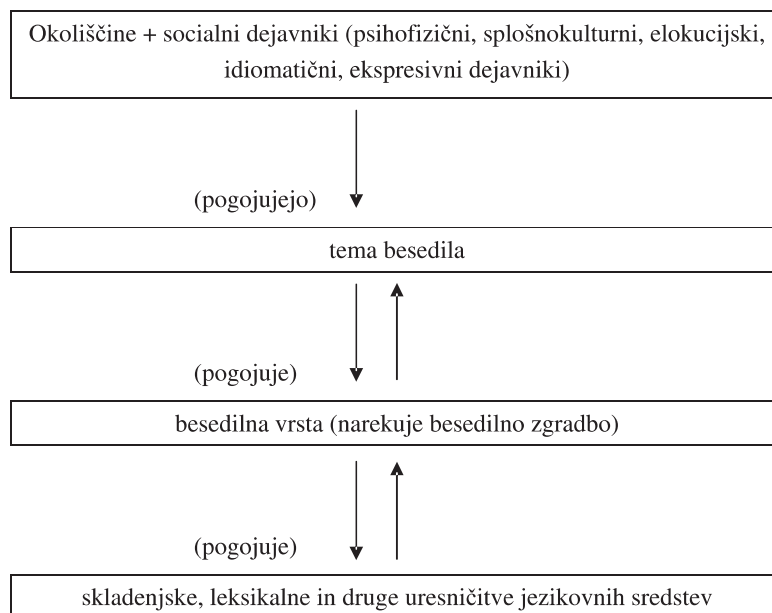
Interdisciplinarnost jezikovne stilistike tako znotraj jezikoslovja kot zunaj med različnimi družboslovnimi strokami povezuje (kot je bilo že omenjeno) nujno upoštevanje umetnikove svobode in »subjektivnosti« prejemnikove (bralčeve, sogovorčeve ali jezikoslovčeve) recepcije oz. jezikovne analize. Recepcija vedno izhaja iz osebnih izkušenj in je kot taka pogojena z osebnoizkusnim ravnanjem, doživljanjem posameznika, njegovih notranjih izhodišč. Enako kot razumevanje, recepcija ali stilistična analiza temelji tudi tvorjenje kateregakoli besedila (posebno pa umetnostnih, publicističnih in (spontano) govornih besedil) na posameznikovih, tvorčevih osebnoizkusnih doživljajih, ki so pogojeni z družbeno-družabnimi oz. socialnimi dejavniki. Natančna in izčrpna jezikovnostilistična analiza bi torej morala »dekompozicijo« besedila izpeljati vse do prepoznavanja tvorčevih (piščevih, govorčevih) osebnoizkusnih doživljanj oz. celostne slike tvorčeve komunikacijske kompetence, v katero so vpleteni tudi psihofizični, splošnokulturni, elokucijski, idiomatični in ekspresivni dejavniki; to pa je zahtevna, če ne celo nemogoča pot.

Vse to lahko ponazorimo s shemo medsebojnovplivajanskega in odvisnostnega razmerja besedilotvornih stopenj oz. dejavnikov.

Shema 1 razkriva ključno pravilo pri razumevanju in jezikovnostilistični analizi kateregakoli (zlasti umetnostnega) besedila. Umetnikova, tvorčeva (govorčeva ali piščeva) izbira in prejemnikova ali jezikoslovčeva recepcija, analiza sta prepleteni in šele skupaj podajata rezultat razumevanja besedila. Lahko bi celo zapisali, da skupaj predstavljata končno stopnjo ne le pri razumevanju, pač pa pri samem tvorjenju besedila.

Tako književni ustvarjalec kot bralec ustvarjata vsak zase. Pisec strukturira svoje besedilo prvi, bralec ga strukturira za njim. Pri tem je že v samem postopku literarne stvaritve izrabljena posebnost »žive« besede,

Shema 1

ne tiste, ujete v slovar ali v kulturno zakladnico, pač pa posebnost sistema vsakega posameznika. Prav tako je že stara resnica, da ni samo pisec umetnik, temveč v nič manjši meri tudi bralec. (Pogorelec 1968.)

3 Zakaj brati obliko besedila?

Pogledali bomo konkreten primer nujnosti upoštevanja in povezovanja (vsaj večine) jezikovnih ravnin pri jezikovnostilistični analizi. Vertikalna in hierarhična povezanost ravnin nam pomaga pri razumevanju stilnih posebnosti oz. pri odkrivanju posebnosti jezikovnega, besedilnega sistema določenega tvorca (pisca, govorca). Pri tem se seveda ves čas zavedamo, da kot bralci ali jezikoslovci besedilo strukturiramo na svoj, nam lasten način, ki je lahko ali pa ni delno prekriven s tvorčevim.

Pri odkrivanju jezikovnostilističnih značilnosti oz. analizi sistema v besedilu sta bralcu ali jezikoslovcu lahko v veliko pomoč metodološki in teoretični aparat, ki omogočata prepoznavanje možnih organizacij

izraznih sredstev v besedilu. Branje umetnostnega besedila npr. največkrat zahteva, da hkrati z vsebino beremo tudi obliko, in to ne-le posamezne podrobnosti, posamezne prvine, pač pa celoto; oblika je največkrat že sama del vsebine.

Kot primer bomo vzeli znano in že velikokrat analizirano Cankarjevo povest *Krčmar Elija*. Osredotočili se bomo le na uvodni del prvega poglavja. Pri analizi oz. poskusu branja oblike uvodnega dela nam bo kot temelj služilo Cankarjevo večkratno opozorilo (1976: 64–65), da je ritem, ki je odvisen od vsebine, važnejši od slovnice; od ritma pa je odvisna beseda. Šele vsebina in oblika, ki je tudi sama vsebina (in ne le »posoda« vsebine), skupaj podajata celostno sliko besedila.

Primer 1

Na hrib je stopil **tujec**. Črn plašč, do vratu zapet, mu je segal do gležnjev; gologlav je bil, roke je imel sklenjene na hrbtu, glavo nagnjeno; tako je gledal v dolino z zlohotnim, lakomnim očesom, njegov obraz je bil kakor od sivega kamna.

Dolina je bila lepa, da ne lepše na svetu, kakor da jo je bil Bog ustvaril za dom in radost svojim najljubšim otrokom. Na obeh straneh so jo zložni hribi čuvali viharjev; na prisojnih rebrih so se razprostirali vinogradi, na osojnih pa so se vzpenjali sočni pašniki visoko v planine. Dolina sama pa je bila velik vrt sredi polja. Iznad vrta se je razgledoval beli zvonik farne cerkve po tej nebeški krasoti, na zemljo postavljeni.

Tujec je gledal in je štel; štel je domove, ki so se veseli in bahati vrstili ob cesti; bele hiše, rdeče strehe, za hišo vrt, za vrtem polje; pisano bogastvo, kamor se je ozrl. Zaszvetile so se mu oči, ustna so se mu nasmehnila zadovoljno in poželjivo.

Večerna zarja je ugašala za prisojnim hribom, tiha senca od neba se je spustila na njive in vrtove. Tedaj se je oglasila pesem iz doline, zmerom glasnejša je bila in zmerom veselejša, vriskala je razposajeno in nebrzdano, kolikor bolj je bledela večerna zarja.

Tujec se je nasmehnil, ko je zaslišal veselo pesem. **Razkrečil je** dolge prste ter je prešteval domove, kakor vesten rubežnik.

»Tam so Kovačevi – bogata hiša, poln hlev; da ste mi pozdravljeni, Kovačevi! Tam kraj župnišča so Martinovi – tudi ta vreča je polna do vrha. In tam pod gričem je belo gnezdo Potnikovih, belo gnezdece v zelenem vrtu – skomine stresajo človeka ... Od srca pozdravljeni vsi!«

Prešteval je, meril z očmi, sodil v mislih, njegov obraz pa je bil zmerom bolj sladak in priljuden. Ko je zatonila zarja, **je stopil** s hriba, a takrat se je spustila dolga črna senca preko doline od kraja do kraja ter jo presekala kakor na dvoje ... (Cankar 1969: 74.)

V navedenem odlomku lahko opazimo prefinjeno igro oblike, ki se spaja s samo vsebino (Pogorelec 1975: 272–277); oblika tako postaja vsebina in je ključnega pomena pri grajenju besedilnega sveta. S prezrtjem oblike, njenega vsebinskega doprinosa bi bilo besedilo še vedno razumljivo, vendar bi kot bralci ali jezikoslovci izpustili, spregledali del besedilne igre prepletenosti in odvisnosti oblike in vsebine.

Pri odkrivanju dela igre med obliko in vsebino nam bo v pomoč skladnja oz. teorija

besednega reda ali členitve po aktualnosti; vse ostale dele bomo tokrat prezrli.

Uvod sestavlja sedem odstavkov: protagonist (*tujec*) je omenjen v 1., 3., 5. in 7. odstavku, v 2., 4. in 6. odstavku je vsa pozornost usmerjena v opis zunanjih okoliščin, narave, doline, zarje, hiš. Umirjenost, spokojnost, ki jo prinašajo parni odstavki, se prepletata z naraščajočo napetostjo (grozečo nevarnostjo), ki jo vnašata omemba in opis protagonista v neparnih odstavkih.

Beseda *tujec* (v primeru označena krepko) se v besedilu pojavlja kot osebek v različnih delih povedi. V prvem odstavku je postavljena v samo jedro povedi (remo). S tem je vzpostavljena napetost in namerna igra izpostavljanja grozečega, za ljudi (vaščane) nevarnega protagonista. V tretjem in petem odstavku je *tujec* iz reme že prestavljen v temo (v primeru je to označeno s podčrtavo). S tem je pozornost in vsebinsko težišče odmaknjeno s *tujca*, kar podpira tudi vsebino; na ta način oblika (z besednim redom) postaja del vsebine. V sedmem odstavku *tujec* »izgine«, se skriva, saj je osebek izražen le še morfemsko. Zastrtost *tujca* v obliki morfemsko nakazanega osebkata stopnjuje tudi napetost in grozečo nevarnost, ki se je vaščani ne zavedajo oz. se je ne smejo zavedati.

Tabela 1: Prikaz rabe besede *tujec*

Odstavek	Tujec – osebek
1.	eksplicitno izražen v remi
3.	eksplicitno izražen v temi
5.	eksplicitno izražen v temi
7.	morfemsko nakazan

Realizacija besednega reda, kjer je osebek postavljen na konec povedi, usmerja perspektivo na pomensko jedro povedi. To vzbuja asociativno napetost med realizacijo v povedi in univerzalnim vzorcem na sintagmatski osi. Poleg napetosti, ki usmerja bralca in zahteva njegovo pozornost, je ves čas vzpostavljena tudi igra, pri kateri se oblika staplja z vsebino in postaja soudeleženec pri grajenju

(kompoziciji) in razumevanju (drugotni kompoziciji in dekompoziciji) besedilnega sveta.

4 Sklep

Zaradi številnih subjektivno pogojenih dejavnikov in tudi širše družbeno pogojenih, nemalokrat težko opredeljivih dejstev, ki vplivajo na proces tvorjenja (in nadalje na razumevanje) besedila, si jezikoslovec pri preučevanju jezikovnega sloga določenega avtorja oz. katereregakoli tvorca nenehoma zastavlja vprašanje o kompleksnosti in posledično smiselnosti tovrstnega početja. Kljub subjektivno pogojenim zaključkom, relativnosti vsakega predvidevanja, številnih in nujnih povezovanjih z drugimi jezikoslovnimi področji ter drugimi družboslovnimi in humanističnimi vedami pa jezikovna stilistika vedno kaže na možno upodobitev predmeta v enkratni podobi, obliki, ki je rezultat posebne organizacije izraznih sredstev. Spoznavanje enkratnih ali ponovljenih organizacij izraznih sredstev nadalje priča o razvoju in zmožnostih samega jezika.

Viri in literatura

BACHMAN, Lyle F., 1990: *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford university press.

CANKAR, Ivan, 1969: *Zbrano delo. 19. knjiga (Troje povesti: Krčmar Elija)*. Ljubljana: DZS.

CANKAR, Ivan 1976: *Zbrano delo. 30. knjiga (Pismo Henriku Tumi 4)*. Ljubljana: DZS.

COSERIU, Eugenio, 1988: *Sprachkompetenz, Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Tübingen: Francke Verlag.

HYMES, Dell H., 1971: *On communicative competence. Sociolinguistics. Selected readings*. London: Penguin Books.

POGORELEC, Breda, 1968: *Jezik slovenskega ekspresionizma. 4. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

POGORELEC, Breda, 1970: *Regionalnost jezikovnega izraza v slovenski besedni umetnosti. 6. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

POGORELEC, Breda, 1975: *Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze. Jezik in slovstvo 20/8. 272–277*.

POGORELEC, Breda, 1978: *Slogovni razvoj slovenske besedne umetnosti 20. stoletja (avtografski strojepis)*. Ljubljana: Knjižnica Oddelka za slovenistiko, Filozofska fakulteta.